

nego państwa (s. 180) dotyczy zupełnie innego poziomu rozważań i nie można tych systemów porównywać.

Należy wspomnieć, że warto byłoby z powodów dydaktycznych podać także najbardziej obiegową definicję totalitaryzmu wynikającą ze znaczenia tego słowa.

Olbrzymia większość literatury, zarówno cytowanej w *Grundwissen Politik*, jak i podawanej w zestawieniach bibliograficznych, jest niemieckojęzyczna. Znaczną część zajmują też wydawnictwa anglojęzyczne. Jest to, wobec dominującej pozycji anglosaskiej politologii w świecie, również zrozumiałe. Natomiast nie ma książek włoskich lub hiszpańskich, a francuskojęzyczna jest tylko jedna. Świadczy to o znaczącym zawężeniu perspektywy, być może nie tyle poznawczej, co dydaktycznej.

To zawężenie perspektywy jest również charakterystyczne dla materiałów dotyczących byłych krajów socjalistycznych. Najbliższym wschodnim sąsiadom Niemiec — Polsce i Czechosłowacji (zresztą tak samo jak Danii i Szwajcarii) nie poświęcono nawet podrozdziału. Kilka zdań, które dotyczą wschodnich sąsiadów Niemiec ma charakter niesłychanie ogólnikowy. Tak więc możemy np. przeczytać, że „w Polsce, Czechosłowacji, NRD, Węgrzech, Rumunii, Jugosławii i Albanii powstały systemy komunistyczne, w których w znaczącym stopniu zlikwidowano prywatną własność środków produkcji” (s. 182). Jest to niewątpliwie prawda, jednakże o tak dużym stopniu zgeneralizowania, że zatracą nieco banalnością.

Zadaniem autorów *Grundwissen Politik* nie jest jednak ani przedstawienie geografii politycznej, ani dokładne zajmowanie się np. komunizmem, który przecież już w całej Europie jest ustrojem martwym.

Autorzy tej pracy zbiorowej w pełni realizują postawiony im cel: przedstawiają rzetelnie, w sposób wyważony i obiektywny najważniejsze procesy współczesnego świata, ze szczególnym uwzględnieniem (co naturalne) problemów niemieckich. Świadczy ona o kompetencji autorów i zarazem o wysokim poziomie nauk politycznych w Niemczech. Książka ta, napisana przez czołówkę niemieckich politologów, jest pracą wskazującą na doskonałe opanowanie warsztatu naukowego. Jej wartość dydaktyczną podnoszą: przejrzysta konstrukcja wykładu oraz prawidłowo wybrany zestaw lektur do dalszych studiów. Recenzowana książka jest zatem wręcz niezbędnym podręcznikiem dla ludzi chcących zapoznać się z kluczowymi problemami politycznymi.

Roman Bäcker

JOHN HIDEN, PATRICK SALMON: *The Baltic Nations and Europe. Estonia, Latvia and Lithuania in the Twentieth Century*. Longman, London and New York 1991, 224 ss.

Odzyskanie niepodległości przez Litwę, Łotwę i Estonię oraz procesy dokonujące się na tym obszarze już uprzednio zwróciły uwagę europejskiej opinii publicznej, polityków i badaczy problematyki Europy Wschodniej. Ożywiły się kontakty z tymi trzema państwami, pojawiły się nowe studia naukowe poświęcone ich zagadnieniom, powstały zespoły badawcze podejmujące ową problematykę. Widoczną aktywność w tym względzie przejawiają naukowcy brytyjscy, czego dowodem są wydane w ostatnich latach w W. Brytanii publikacje naukowe dotyczące historycznych, politycznych i społeczno-ekonomicznych kwestii państw bałtyckich, a także działalność zespołu badawczego, który w ramach Wydziału Studiów Europejskich

Uniwersytetu w Bradford zajmuje się sprawami bałtyckimi (*Baltic Research Unit*). Wiosną 1992 r. odbyła się w Bradford konferencja zwołana przez ten zespół. Podjęto na niej szczególnie aktualny temat, a mianowicie „Współpraca bałtycka a integracja europejska”. Obradowano w czterech sekcjach problemowych: „Rada Bałtycka a współpraca w regionie Bałtyku”; „Bałtyk, EFTA a Wspólnota Europejska” (z uwzględnieniem polityki Polski wobec państw bałtyckich i Wspólnoty Europejskiej); „Zagrożenie środowiska na obszarze bałtyckim”; „Bezpieczeństwo regionu bałtyckiego”. Konferencja ta spotkała się z dużym zainteresowaniem brytyjskiej i międzynarodowej opinii publicznej.

Wśród brytyjskich publikacji, które dotyczyły problematyki Łitwy, Łotwy i Estonii wymienić można np. monografię pt. *The Baltic in International Relations between Two World Wars* (1988) pod red. J. Hideny i A. Loity, książkę J. Hideny i P. Salmona pt. *The Baltic Nations and Europe* (1991) czy studium pt. *The Baltic and the Outbreak of the Second World War* (1992) pod red. J. Hideny i Th. Lane. Spośród owych książek na uwagę zasługuje druga z wymienionych pozycji autorstwa Johna Hideny i Patricka Salmona, będąca próbą ukazania trzech państw bałtyckich w okresie szczególnie dla nich dramatycznym. Przedstawiono tu siedemdziesięciolecie od momentu powstania niepodległych państw bałtyckich po I wojnie światowej, poprzez ich dwudziestoletnie istnienie jako suwerenne, wolne państwa, utratę niepodległości w czasie II wojny światowej, prawie pięćdziesięcioletnią ich egzystencję w ramach Związku Radzieckiego, związaną ze zdławieniem wszelkich dążeń niepodległościowych aż po ponowne odzyskanie niepodległości w następstwie rozpadu imperium sowieckiego.

Autorzy tej książki podkreślają jednak, że jednoznaczne wiązanie tych dwóch faktów, tzn. restytucji suwerennego bytu Litwy, Łotwy i Estonii oraz procesów dokonujących się w b. Związku Radzieckim byłoby daleko idącym uproszczeniem. Stwierdzają oni, że „dążenie do uwolnienia się spod sowieckiej kontroli było żywiołowym dążeniem narodów bałtyckich związanym z całą ich tradycją narodową”. Obecne odrodzenie ich państwowości jest echem emancypacji narodowej z XIX w., nawiązaniem do okresu dwudziestolecia niepodległości państwowej, a także konsekwencją zachowania tożsamości narodowej przez 50 lat panowania sowieckiego. Niemniej w publikacji J. Hideny i P. Salmona zwraca się uwagę na występowanie wielu analogii między aktualnymi procesami dokonującymi się na obszarze republik bałtyckich a wydarzeniami z lat po I wojnie światowej. Bez uwzględnienia tego faktu, a także bez ogólnej znajomości historii regionu bałtyckiego nie można prawidłowo interpretować współczesności krajów tego obszaru, stwierdzają autorzy.

W związku z tym całą pierwszą część swych wywodów poświęcili oni omówieniu historii krajów bałtyckich od czasów średniowiecza do końca I wojny światowej. Podjęto tu próbę ukazania tradycji narodowych, trwania społeczeństw tego obszaru przy swym języku, kulturze, obyczajach i świadomości odrębności narodowej, mimo że wszystkie one wchodziły w skład obcych organizmów państwowych, podkreślając szczególnie, iż bez świadomości tych faktów nie można właściwie ocenić wydarzeń XX w. w regionie bałtyckim. W 1918 r. upadek Rosji i Niemiec stworzył warunki do utworzenia niepodległych państw tego obszaru jako konsekwencji ich dążenia do wolności i suwerennego bytu, niemniej fakt ten nie był decydującą przesłanką dla uzyskania przez nie suwerenności i niezależności. Dzieło budowy niepodległych państw bałtyckich w latach międzywojennych przebiegało „w najbardziej niesprzyjających temu warunkach” — stwierdzają J. Hiden i P. Salmon.

Druga część omawianej pracy poświęcona została dwudziestoltniemu okresowi niepodległości państw bałtyckich. Autorzy starali się wskazać, że społeczeństwa

tych krajów mimo wielu trudności i przeszkód konsekwentnie dążyły do umocnienia swej niezależności, rozwijania swych państw w każdym aspekcie ich suwerennego bytu, odnosząc wiele sukcesów i zyskując międzynarodowe uznanie. J. Hiden i P. Salmon podkreślają, że międzynarodowy kontekst polityczny miał wówczas podstawowe znaczenie dla egzystencji i funkcjonowania niepodległych krajów bałtyckich. Problematyka ta „jest na ogół nieznaną i nieuwzględnianą” w zachodnich studiach historycznych i politologicznych poświęconych Europie Wschodniej, jest to zdaniem autorów książkę jednoznaczne uzasadnienie dla rozbudowania ich analizy. Szczególny nacisk położony tu został na charakter polityki państw bałtyckich i ich działania w systemie międzynarodowym. Przekonanie, iż „małe państwa” są raczej biernymi członkami wspólnoty międzynarodowej, w wypadku krajów bałtyckich nie znajduje potwierdzenia, a ich energiczne poczynania polityczne realizowane były w warunkach szczególnie trudnych i skomplikowanych. Zdaniem autorów omawianej publikacji „bardziej użytecznym” byłoby dostrzeganie wzajemnego oddziaływania polityki owych państw i mocarstw europejskich, wskazanie na te elementy ma również swe znaczenie w interpretowaniu współczesnej problematyki bałtyckiej. Mimo że społeczeństwa tego regionu czuły się i czują nadal przede wszystkim ofiarami zewnętrznej agresji, a nie upadku wewnętrznego ich państw, także ich współczesna sytuacja jest ściśle związana z rozwojem sytuacji międzynarodowej w skali globalnej, z odprężeniem politycznym, końcem „zimnej wojny”, z upadkiem systemu komunistycznego. Wiąże się ona również, silniej niż kiedykolwiek, z zagadnieniem bezpieczeństwa obszarów nadbałtyckich oraz z rozwojem stosunków politycznych i handlowych między Wschodem i Zachodem. J. Hiden i P. Salmon akcentują paradoksalny według nich fakt, iż w okresie międzywojennym państwa bałtyckie były niejako zmuszane przez politykę ZSRR do zwracania się ku Zachodowi, przy czym „idealnym scenariuszem byłoby tutaj spełnianie roli ekonomicznego pomostu dla rozwijającego się handlu między Europą Zachodnią a ZSRR”. W okresie stalinizmu taka wizja roli państw bałtyckich była oczywiście nierealna, stała się ona na nowo aktualna w czasach Gorbaczowa m.in. dlatego, że dla ZSRR stosunki ekonomiczne z Zachodem były wówczas istotnym warunkiem przetrwania tego państwa, a republiki bałtyckie miałyby do spełnienia funkcję pośredniczącą w takich relacjach. Także obecnie, w całkowicie odmiennych warunkach politycznych i społeczno-gospodarczych, odgrywanie przez państwa bałtyckie roli pomostu między Rosją i innymi państwami b. ZSRR a Wspólnotami Europejskimi jest nadal aktualną i uwzględnianą koncepcją polityczną.

Między pełnym trudności, przeszkód i zagrożeń okresem międzywojennym a pełną nadziei współczesnością leży 50 lat najtragiczniejszych dla owych państw doświadczeń, przesładowań i zniewolenia. Temu okresowi poświęcono w książce część trzecią. Skoncentrowano się tu na wydarzeniach II wojny światowej, okupacji hitlerowskiej i sowieckiej, a także na latach brutalnej sowieckiej republiki bałtyckich. Proces zdominowania życia narodowego przez system radziecki nie był rekompensowany modernizacją gospodarki tych republik i osiągnięciem przez nie stosunkowo wysokiego stopnia rozwoju w porównaniu z innymi obszarami ZSRR. Proces ten podporządkowany wytycznym z Moskwy pociągnął za sobą spektakularne straty demograficzne, społeczne i gospodarcze. Zagrożenia ekologiczne osiągnęły w republikach bałtyckich taki poziom, że stały się jednym z ważnych czynników politycznych, kształtujących dążenia emancypacyjne społeczeństw tego obszaru.

Końcowa część omawianej publikacji jest analizą politologiczną i socjologiczną wydarzeń od połowy lat osiemdziesiątych. Autorzy podkreślają, że wywody te nie mogą być uznane za zamknięte, bowiem w momencie oddania ich książki do druku,

proces odzyskiwania niepodległości przez państwa bałtyckie znajdował się w stadium dialogu z Moskwą co do warunków jej akceptacji przez b. ZSRR. Zwracają oni również uwagę, że ich intencją była przede wszystkim analiza historii regionu bałtyckiego oraz historycznych odniesień we współczesności tych obszarów. Podjęli oni swe badania na wiele lat przed pojawieniem się zainteresowania sprawami bałtyckimi na zachodzie Europy, będącego następstwem reform gorbaczowowskich. Podkreślają, że także ich analizy były do niedawna zdominowane przez dążenie do zrozumienia istoty systemu sowieckiego, a jednocześnie badania problematyki wschodnioeuropejskiej na Zachodzie nie podejmowały w szerszym wymiarze zagadnień bałtyckich. Tak więc omawiane studium uznać należy za jedną z nowatorskich prób analizy historycznych i współczesnych problemów państw bałtyckich nie tylko w W. Brytanii, ale w całej Europie Zachodniej. Inspiracją do napisania książki było dla jej autorów przekonanie, że analiza owych kwestii jest ze wszech miar oczekiwana przez opinię publiczną krajów Zachodu. Zdecydowało to także o poświęceniu szczególnej uwagi zagadnieniu międzynarodowej sytuacji państw bałtyckich i ich polityki zagranicznej w okresie międzywojennym. Należy szczególnie zaakcentować fakt, że J. Hiden i P. Salmon skoncentrowali swe wywody na brytyjskiej i niemieckiej polityce wobec państw skandynawskich, a także wobec Estonii, Łotwy i Litwy, ten element ich analiz powinien być szczególnie interesujący dla badaczy problematyki niemieckiej i zachodnioeuropejskiej. Wiele uwagi poświęcili także problemom narodowościowym w regionie bałtyckim, a zwłaszcza znaczącej roli mniejszości niemieckiej na Łotwie i w Estonii.

W przygotowaniu do druku omawianej publikacji dużą rolę odegrała współpraca autorów z wymienionym wyżej Zespołem Badań Bałtyckich na Uniwersytecie w Bradford, a także z instytucjami oraz działaczami politycznymi i społecznymi, oraz naukowcami z republik bałtyckich. Wiele pomocy okazali im również emigracyjni działacze niepodległościowi z tych państw, udostępniając im cenne i nieznane materiały. J. Hiden i P. Salmon wykorzystali szeroko literaturę naukową i materiały archiwalne niemieckie, francuskie, radzieckie, państw skandynawskich. Szczególnie wartościowe dla ich studiów były dokumenty dotyczące regionu bałtyckiego, pochodzące z archiwów W. Brytanii i Niemiec, a zawierające „nieraz pełne analizy spraw bałtyckich”. Uwagi te wskazują, że jeśli chodzi o bazę źródłową omawiana monografia opiera się na bogatych i cennych materiałach, a co za tym idzie przedstawiona w niej analiza problematyki bałtyckiej jest dobrze podbudowana od strony informacyjno-materiałowej. Dodajmy, że książka ta zaopatrzona jest w liczne mapy oraz wykresy ilustrujące kwestie narodowościowe oraz gospodarcze Litwy, Łotwy i Estonii, zwłaszcza w okresie międzywojennym.

Wszystkie te elementy decydują o uznaniu pracy J. Hidena i P. Salmona za wartościowe źródło wiedzy o dziejach narodów i państw bałtyckich, a także ich dramatycznej drogi do wolności.

Tadeusz Seweryn Wróblewski

ILONA ROMISZEWSKA, *EWG-Polska. Handel rolno-spożywczy*. Instytut Zachodni, Poznań 1992, 145 ss.

Praca Ilony Romiszewskiej: *EWG-Polska. Handel rolno-spożywczy* ukazała się jako kolejna (druga) pozycja nowej serii wydawniczej Instytutu Zachodniego w Poznaniu: *Studia Europejskie*. Znaczenia podjęcia przez Instytut inicjatywy prowadzenia tego typu serii publikacji nie trzeba uzasadniać. Nie ulega bowiem wątpliwości